

Славиша М. Вулић¹

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет, катедра за историју.

Оригинални научни рад

УДК 94(497.16):930.1(497.15)“1878“

DOI 10.7251/SIC2609053V

COBISS.RS-ID 143957761

ХЕРЦЕГОВАЧКИ УСТАНИЦИ, ЦРНА ГОРА И АУСТРОУГАРСКА ОКУПАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1878. ГОДИНЕ

Апстракт: *Неиздржљив економски притисак, као и тежња за слободом, подстакли су српско становништво у Херцеговини да средином 1875. године подигне устанак против османских власти. Након почетног негодовања књаза Николе Петровића, кључни савезник устаницима је постала Црна Гора која је од јуна 1876. и сама ушла у рат са Турском, тежећи да припоји побуњену област све до Неретве. Ратни успјеси против османске војске нису јој у томе много помогли, пошто се плановима о проширењу супротставила Аустроугарска која је на Берлинском конгресу добила право да окупира Босну и Херцеговину. Приморан да са њом сарађује, црногорски кнез онемогућио је херцеговачким устаницима да пруже отпор окупационим трупама, а потом, почетком октобра 1878, на Горичком пољу, извршио предају њихове војске и наоружања аустроугарском генералу Јовановићу.*

Кључне ријечи: *херцеговачки устаници, Црна Гора, књаз Никола Петровић, аустроугарска окупација, предаја на Горичком пољу.*

Тежак економски положај хришћанског становништва на простору Босанског вилајета доживио је кулминацију током седамдесетих година XIX вијека изазивајући све јаче негодовање и огор-

¹slavisa.vulic@ff.ues.rs.ba

ченост како према закупницима пореза, тако и према османским властима. Снажно незадовољство прерасло је 9. јула 1875. године у отворени устанак српског сељаштва који је избио на простору Невесиња.² До почетка августа подигла се сва сјеверна и највећи дио јужне Херцеговине.³

Црна Гора није непосредно утицала на избијање устанка,⁴ али када се он догодио књаз Никола се потрудио да га стави под своју контролу.⁵ Крајем јула организовао је на Ловћену тајни састанак са херцеговачким главарима,⁶ на Цетињу је оформио Одбор за помагање устаника, а војводу Петра Вукотића послао је на Грахово да руководи устанком.⁷ Уз подршку Црне Горе и њених добровољаца, иако нису успјели да овладају градовима, херцеговачки устаници су током 1875. и у првој половини 1876. године остварили више побједа над турским трупама међу којима треба споменути двије битке на Муратовици, битку код Плане и на Крцу.⁸

Прикривана подршка Цетиња устанку постала је отворена средином 1876. године јер је Црна Гора, након склапања споразума са Србијом, крајем јуна објавила рат Османској царевини.⁹ Нешто раније скупштина устаничких војвода прогласила је Николу I Петровића за кнеза Херцеговине чиме је фактички прогласила уједињење Црне Горе и Херцеговине.¹⁰ Ратујући заједно са црногор-

² Војислав Божићевић, „Стање раје у Босни и Херцеговини пред устанак 1875–1878. године (поводом 75-годишњице устанка у Херцеговини и Босанској Крајини 1875–1878)“, *Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине*, II (1950), 160–162; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, II (Београд: Просвета, 1989), 280, 282, 284.

³ Васа Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878* (Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ - Балканолошки институт САНУ, 1996), 61.

⁴ Гавро Вуковић, *Херцеговачки и васојевићки устанак 1875 и 1876. г. Мемоари војводе Гавра Вуковића* (Сарајево: Босанска пошта, 1925), 27–29.

⁵ Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес* (Цетиње: Обод, 1979), 21.

⁶ Душан Вуксан, „Црна Гора и Херцеговачки устанак (по подацима из Цетињског архива)“, *Споменица о Херцеговачком устанку 1875. године* (Београд, Одбор за подизање невестињског споменика, 1928), 32–34.

⁷ Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918* (Нови Сад: Прометеј - ИН4С портал, 2013), 228.

⁸ Саво Скоко, „Сјајне победе херцеговачких устаника на Муратовици 1875–1876“, *Невестињска пушка. Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878* (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 107–123.

⁹ Радоман Јовановић, „Црна Гора 1851–1878“, *Историја српског народа*, V-1 (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 443.

¹⁰ *Застава*, бр. 91, 20. јуна/2. јула 1876.

ском војском, херцеговачки батаљони¹¹ су у јулу 1876. извојевали велику побједу на Вучјем долу,¹² а у септембру 1877. године ослободили су Никшић и Билећу. Таман када се учинило да би и остатак Херцеговине могао да дочека своје ослободиоце, активирала се аустроугарска дипломатија која је преко свог заступника на Цетињу Темела упозорила црногорског кнеза да заустави било какво напредовање пошто би све жртве у том походу биле узалудне.¹³ Тиме је коначно постало јасно да Двојна монархија не би дозволила било какво црногорско ширење дубље у Херцеговину што је поразно дјеловало на циљеве тамошњих устаника. Сви њихови напори у претходне три године борбе били су узалудни. Иако то није значило престанак њихове оружане борбе, довело је до изостанка акција већих размјера.

Под утицајем изнесених догађаја, српски устаници у Херцеговини у 1878. годину ушли су са осјећајем дубоког разочарења које се пренијело на цјелокупно српско становништво, о чему свједочи и извјештај аустроугарског конзула у Мостару који га је сам на полеђини означио као - „опште расположење“. Међу тамошњим православним становништвом, како га он назива, конзул је уочио отворено незадовољство развојем ситуације, као и велике симпатије према Црној Гори, „малој сусједној држави“, што му је било разумљиво с обзиром на „уско сродство оба племена“. Иако су сви били за уједињење „под једним кнезом“, уочио је разлику међу образованим и обичним људима пошто се код образованих није осјећала жеља за осветом према муслиманима за све оно што је српски народ претрпио током њихове владавине.¹⁴

¹¹ Према Мирку С. Радоичићу било их је укупно 16 (Мирко С. Радоичић, *Херцеговина и Црна Гора 1875–1878* (Невесиње: Савез удружења бораца НОР-а, Општински одбор, 1966), 75–76.

¹² Martin Gjurgjević, *Мемоари са Балкана (1858–1878)* (Sarajevo: М. Gjurgjević, 1910), 116–121; Бранко Павићевић, *Историја Црне Горе, IV–2* (Подгорица: Историјски институт Црне Горе–НЈП Побједа, 2004), 221–222.

¹³ Nikola I Petrović, *Мемоари* (Cetinje – Titograd: Obod – Pobjeda, 1989), 472.

¹⁴ Konzul Strautz profu Juliju Andrassy-ju, Mostar 11. januara 1878, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, priredio Berislav Gavranović (Sarajevo: ANUBiH, 1973), dok. br. 2. О негативном расположењу становништва у Херцеговини почетком 1878. године свједоче и руски извјештаји - Отчет МИД за 1878. г., *Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878–1903)*, приредили Људмила В. Кузмичева и Душко М. Ковачевић (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак, 1996), 167.

Даљњи развој ситуације у потпуности је зависио од односа међу великим силама. Након побједе Русије над Турском, Порта је била присиљена да почетком марта 1878. године прихвати Санстефански мир.¹⁵ Главна одредба била му је стварање Велике Бугарске, што је изазвало снажно незадовољство великих сила, прије свега Велике Британије и Аустроугарске. Двојна монархија, сем тога, била је веома незадовољна и одредбама мира које су предвиђале аутономију Босне и Херцеговине у оквиру Османског царства,¹⁶ као и значајно проширење Црне Горе, које је дијелом требало да буде реализовано и у Херцеговини.¹⁷ Кршећи Будимпештанску конвенцију,¹⁸ Санстефански уговор изазвао је јаку кризу у односима Беча и Петрограда. Русија је покушала да смири стање слањем грофа Игњатијева, али његова дипломатска мисија претрпјела је потпуни неуспјех. Пошто су Велика Британија и Аустроугарска започеле војне припреме, и Русија је била приморана да размишља о могућем рату.¹⁹ Савезника је видјела у Црној Гори²⁰ што је охрабрило и ојачало струје које су се противиле аустроугарским претензијама у Босни и Херцеговини. Захваљујући таквом стању ствари и не чуди да су се током априла и маја 1878. године јављале информације о од-

¹⁵ *Историја османског царства*, приредио Робер Мантран (Београд: Clio, 2002), 628.

¹⁶ Чедомир Попов, *Грађанска Европа (1770–1914). Друштвена и политичка историја Европе (1871–1914)* (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 240.

¹⁷ „Прелиминарни руско-турски мир закључен у Сан-Стефану 19. фебруара/3. марта“, *Србија 1878. Документи*, приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић и Р. Самарџић (Београд: Српска књижевна задруга, 1978), док. бр. 71. (Од градова Црној Гори требали су да припадну Никшић, Гацко, Спуж, Подгорица, Жабљак и Бар).

¹⁸ Да би у свом намјераваном рату са Османским царством обезбиједила неутралност Двојне монархије, чиме би се онемогућио јединствен протест великих сила због повреде Париског уговора, који је Турској гарантовао територијалну цјеловитост, Русија је била принуђена да Аустроугарској допусти да заузме Босну и Херцеговину. У складу са тим, између двије земље, 15. јануара 1877. године, потписан је тајни уговор који је по мјесту склапања назван *Будимпештанска конвенција*. („Тајна austro-ruska konvencija“, 15. јануар 1877, *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, I том, приредио М. Стојковић (Београд: Службени лист СРЈ - „Међународна политика“, 1998), док. бр. 10; Слободан Јовановић, „Граф Јулије Андраши“, *Политичке и правне расправе, књига трећа* (Београд: Београдски издавачко-графички завод – Југославијапублик – Српска књижевна задруга 1990), 594.

¹⁹ Душко М. Ковачевић, *Историја спољне политике Руске империје 1801–1917* (Београд: Завод за уџбенике, 2019), 304. Иако је била финансијски и војно исцрпљена, Русија све до краја маја 1878. године није искључивала могућност рата са Аустроугарском и Енглеском. Види: Лидија Ју. Пахомова, *Балкански лакмус. Австро-венгерска политика в Боснии и Герцеговини и российская дипломатия (1878–1908)* (Москва: Индрик, 2021), 48–49.

²⁰ Н. Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, 41.

ласку из Црне Горе једног броја херцеговачких вођа који су имали намјеру да се супротставе аустроугарској окупацији.²¹

Тежње херцеговачких устаника подстицао је и руски славнофил Атанас Васиљев, који је као посљедњи представник Петроградског добротворног одбора боравио у то вријеме у Црној Гори вршећи разне хуманитарне активности међу херцеговачким избјеглицама. Као бескомпромисни противник предаје Босне и Херцеговине Аустроугарској, Васиљев се дијелом и политички ангажовао²² ширећи идеју о потреби повезивања устаника са херцеговачким Муслиманима, а све са циљем пружања заједничког отпора могућој окупацији. Да би тим тежњама дао на замаху, током маја организовао је на Грахову састанак са херцеговачким главарима, а намјеравао је да их одржи и у још неким мјестима. Као посљедица покушаја зближавања у то вријеме настало је и писмо двојице дабарских устаничких вођа, Јована Џомбете и Шћепана Павића којим су се они обратили „сваком знаном и поштеном Турчину и Ришћанину“, позивајући на евентуални договор и сарадњу против ћесара, с надом да ће да их „погледа и цар Руски и султан Турски“.²³

Сва та дјелатност, која се сигурно није обављала без знања црногорских власти, није, међутим, могла да промакне аустроугарским дипломатским представницима, па је Вук Врчевић, вицеkonzул Монархије у Требињу, 2. јуна обавијестио министра Андрашија да Херцеговином крстаре црногорски емисари с циљем да тамошње муслимане повежу са херцеговачким устаницима у Црној Гори да би се потом заједнички супротставили аустроугарској окупацији.²⁴ Иако је званична Црна Гора настојала да се огради како са таквим и сличним стварима нема ништа, није могла да избјегне непријатно суочавање са аустроугарским дипломатама. Када је неколико дана касније, војвода Божо Петровић покушао да се у Бечу пожали

²¹ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878* (Сарајево: Веселин Маслеша, 1988), 478.

²² Јован Јовановић, „Izvjestaј Atanasija Vasiljevića Vasiljeva o završetku hercegovačkog ustanka 1875–1878. godine“, *Prilozi*, 13 (1977), 328–329.

²³ *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, приредио Хамдија Капићић (Сарајево: Научно друштво НР Босне и Херцеговине, 1956), 15–16; Rade Petrović, „Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini“, *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: ANUBiH, 1979), 45.

²⁴ Хамдија Капићић, „Црна Гора према Херцеговачком устанку 1882 године“, *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине*, VI (1954), 145.

на интриге скадарског валије међу становницима Гусиња и других крајева који би требали да припадну Црној Гори, аустроугарски заступник на Цетињу барон Темел, који се тих дана налазио у престоници на одмору, сасуо му је директно све информације које је Беч добио о двосмисленом понашању Црне Горе и њеним агитацијама против Аустроугарске у Херцеговини.²⁵

Под притиском Енглеске и Аустроугарске Русија је била приморана да се одрекне Санстефанског мира и пристане да се о свим спорним питањима расправља на конгресу великих сила²⁶ који је одржан у Берлину у периоду од 13. јуна до 13. јула 1878. године. Црној Гори, сем признања независности, додијељене су простране области²⁷ међу којима су били и дијелови Херцеговине – Никшић, Пива, Бањани, Голија, Језера и Шаранци, док је остатак херцеговачке територије²⁸ заједно са Босном, по одлуци Конгреса, требао да буде окупиран од стране аустроугарских трупа.²⁹

Осјећајући шта се припрема, 45 херцеговачких главара написало је црногорском кнезу, највјероватније током јуна 1878. године, једну представку. Из ње је видљиво да су пређашња дешавања код устаничких вођа изазвала подвојене реакције. Са једне стране, били су срећни због гласова о проширењу Црне Горе, на чему су и честитали црногорском владару, изражавајући му захвалност на досадашњој бризи о њима, али са друге стране, и то осјећање је очито било доминантно, били су забринуте због информација да би Херцеговина требала да буде подијељена, односно да би само њен дио требао да припадне Црној Гори. Веома узнемирени замолили су кнеза Николу да апелује на руског цара да их не остави и

²⁵ Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894* (Београд: Српска краљевска академија наука и уметности, 1924), 428.

²⁶ Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918* (Подгорица – Београд: Историјски институт Црне Горе – Војска, 1996), 276.

²⁷ Сем плодних равница и пашњака, којима је дотадашња Црна Гора у потпуности оскудијевала, добијени су и градови Подгорица, Бар, Никшић, Колашин, Плав и Гусиње од којих су прва три, за ондашње прилике, били прилично велики. Види: Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција 1804–1908* (Београд: Српска књижевна задруга, 2008), 235.

²⁸ Тодор Дутина, Драга Мاستиловић, *Херцеговина кроз вијекове (прилози за историју Херцеговине)* (Билећа: Савез општина Источне Херцеговине, СПКД „Просвјета” у Билећи и Гацку и Друштво српских домаћина – Одбор за Херцеговину, 2012), 378; Жарко Лековић, *Дробњак од 1850. до 1918* (Никшић: Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за историју, 2011), 155.

²⁹ „Уговор склопљен у Берлину 13. јула 1878“, *Србија 1878*, док. бр. 341.

не допусти „да подпанемо испод једног непријатеља под другога, који ради да нас некаквијем неправеднијем начином под своју власт узме“, при чему се мислило на намјере Двојне монархије. У супротном, били су спремни да не прихвате овакве одредбе мира истичући на крају да „народ Ерцеговачки неможе имати мира на ови начин, ...но ће се борити и крв своју пролијевати све дотлен док не добије своју слободу и нераздјелимост“.³⁰

Без обзира на испољену борбеност и чврстину, околности нису ни најмање ишле на руку херцеговачких устаника који, након завршетка Берлинског конгреса, више нису могли да рачунају ни на подршку црногорског кнеза. Иако је Црна Гора на самом Конгресу добила значајно проширење, показало се да спровођење тих одлука неће тећи глатко, односно да она неће лако добити територије које сама већ није ослободила. Проблем су представљали прије свега локални Албанци који се, окупљени кроз Призренску лигу, нису показивали ни најмање расположени за предају предјела које су контролисали (Плав и Гусиње), па се црногорска власт, свјесна дубине неслагања по овом питању, концентрисала прије свега на добијање Подгорице. Ни ту, међутим, ствари нису биле једноставне,

³⁰ Архивско библиотечко одјељење Народног музеја Црне Горе - Цетиње (АБОНМЦГ), фонд Никола I, фасцикла 1878. година, документ 158; „Адреса Херцеговаца Његовој Свјетлости Књазу Црне Горе и Брда Николи I“, *Застава*, бр. 92, 14/26. јуна 1878; „Претставка херцеговачких усташа књазу Николи“, *Записи*, XVII (1937), 250–252; И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878*, 476; Александар Стаматовић, „Улога Црне Горе у пацификацији Херцеговачког устанка“, *Херцеговачки устанак 1875–1878* (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2016), 89–90. Иначе, представка сачувана у фонду Николе I, не садржи датум када је написана што је довело до тога да је вријеме њеног настанка постало спорно. Приређивач Претставке у *Записима*, као и многи историчари касније, сматрали су да је настала у вријеме или непосредно након Берлинског конгреса, док је новосадска *Застава* објавила у броју 92 од 14/26. јуна 1878, без икаквог додатног коментара. Међутим, другачије податке, до којих је у свом раду дошао Ибрахим Тепић, дао је већ споменути Атанас В. Васиљев, представник Петербуршког Славјанског друштва у Црној Гори у периоду од 4. фебруара до 1. јуна 1878. године, који је боравећи на самом терену активно пратио сва збивања у вези са херцеговачким устаницима и писао о њима. Године 1905. Васиљев је спорну петицију објавио у својој књизи *Среди народних страдањих* наводећи као датум њеног настанка 8. март. Сем тога, по Тепићу, пред сам његов повратак у Русију херцеговачки главари су, током маја 1878. године, Васиљеву предали још једну петицију сличне садржине у којој су, надовезујући се на претходну, такође говорили о тежњи њихових противника да их раздвоје. Искузујући недвојбену спремност да се супротставе окупацији, молили су руски народ да их у тој борби материјално помогне. Ову петицију потписала су укупно 32 херцеговачка главара; И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878*, 476, 480; Jovan Jovanović, „Izvještaj Atanasija Vasiljeviča Vasiljeva o završetku hercegovačkog ustanka 1875–1878. godine“, 328.

па се и за рјешење тог питања морала тражити дипломатска подршка великих сила. Пошто је дотадашњи главни савезник Русија на Конгресу испољила велику слабост, црногорском кнезу је било јасно да ће за испуњавање својих тежњи морати тражити и потпору Аустроугарске.³¹ Да би реализовао све добити са Конгреса, основни принцип којег се кнез Никола од тог тренутка придржавао био је досљедно поштовање његових одлука, што је међутим значило да је морао у потпуности да прихвати и одлуку о аустроугарској окупацији Босне и Херцеговине. Ова промјена кнежевих суштинских размишљања представљала је тежак удар на ставове херцеговачких устаника у вези са окупацијом и имала је дубоке последице по њихове намјере да тој окупацији пруже максималан отпор.

Ако се више нису слагале са погледима устаника, нове тежње црногорског кнеза у потпуности су се подударале са намјерама Двојне монархије, која је у том тренутку и сама имала разлоге за договор са Цетињем. Склоност Монархије ка сарадњи произилазила је из чињенице да се приближавао почетак окупације, па је било врло важно наћи заједнички језик и са Црном Гором, уз чију помоћ би се утицало на херцеговачке устанике да не пружају било какав отпор аустроугарским трупама током њиховог напредовања у покрајинама. Подстакнут тим циљевима Андраши је 25. јула послао кнезу Николи телеграм, у коме је, поводом предстојеће окупације, изразио наду да ће црногорски владар „не само предузети све потребне мере за спречавање сваког неспоразума и сваког сукоба“, него и да ће се свом снагом ангажовати за ојачање пријатељских и добросусједских односа двије земље.³² Овакву поруку кнез је дочекао са великим задовољством видјевши у њој одличну прилику да се покаже као добар пријатељ Двојне монархије, на основу чега је и сам могао да тражи узвратну подршку за питање Подгорице. У свом одговору, послатом сљедећег дана, истакао је да ће бити срећан да се покаже „достојан високог повјерења“ које му је указао аустроугарски владар.³³ Одмах затим предузео је и прве активности који-

³¹ Novak Ražnatović, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: ANUBiH, 1979), 318.

³² Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), фонд Министарства иностраних дјела, ф. 1, 64а/78, Андраши књазу Николи, 13/25. VII 1878; В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, 432–433.

³³ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, 433.

ма је желио да водећим људима у Аустроугарској покаже да његове ријечи нису биле само изрази дипломатске учтивости. Да би утицао на устанике да остану мирни и не узимају учешће у пружању било каквог отпора скорој окупацији, одлучио је да у Херцеговину пошаље свог таста, војводу Петра Вукотића, који је уживао велики углед међу Херцеговцима и могао је да дјелује на њих са највећим ауторитетом.³⁴ Паралелно са тим трудио се и да онемогући даљње покушаје сарадње устаника са херцеговачким муслиманима који су баш у то вријеме почели да добијају на интензитету. Узнемирени вијестима о окупацији, прваци херцеговачких муслимана позвали су на договор устаничке вође, означивши као мјесто састанка село Пјешивац поред Стоца. Устаници су, без знања црногорског кнеза, прихватили позив и послали делегацију на чијем челу је био велики заговорник сарадње Јован Џомбета, што је био јасан показатељ њихове заинтересованости за заједничко дјеловање. Иако донедавно крвни непријатељи који би најрађе свог противника потпуно истријебили, представници два народа, пред опасношћу од новог непријатеља, успјели су да нађу заједнички језик и постигнут је договор о сарадњи и заједничкој одбрани. Међутим, док су трајали разговори о детаљима појавио се изненада кнежев „кабадахија“ са неколико перјаника и устаничким делегатима саопштио да, по наредби са Цетиња, морају да напусте преговоре и врате се на Грахово. Кнез је сасвим случајно сазнао за ове преговоре, а својим поступком трајно је затворио врата било каквим даљњим покушајима сарадње, потрудивши се ускоро да у потпуности стави под контролу и све херцеговачке устанике.³⁵

Аустроугарска дипломатија могла је да буде веома задовољна кнежевим поступцима, а његова склоност ка сарадњи са Двојном монархијом конкретизована је и усменим договором двије стране који је постигнут почетком августа, након повратка барона Темела на Цетиње. По том договору црногорска војска и даље је требало да остане у дијеловима Херцеговине који јој по одлуци Берлинског конгреса нису припали (Зупци, мјеста око Требиња, Билећа и дије-

³⁴ Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку, 16–17.

³⁵ Данило Тунгуз-Перовић, *Устанак херцеговачко-бокељски 1882. г. против Аустро-Угарске* (Сарајево: Ч. Милић, 1922), 7–8.

лови Гацка и Фоче), све док на та подручја не дође аустроугарска војска. Тиме су ти крајеви чувани од евентуалних немира, а трупе Двојне монархије нису морале да их освајају³⁶ што се показало као врло корисно током њиховог ратовања са муслиманским становништвом, а посебно за вријеме пребацивања јединица од Стоца до Требиња и Клобука, које се обављало преко Билеће.³⁷ Како смо већ истакли, за барона Темела једно од кључних питања односило се на херцеговачке устанике чији отпор је аустроугарска дипломатија жељела да исконтролише управо преко црногорског кнеза. Наишавши на пуну спремност кнеза да изађе у сусрет аустроугарским тежњама, договорили су се да устаници остану у саставу црногорске војске пошто је то био најсигурнији начин да се онемогуће у било каквим намјерама да се супротставе окупацији. Такво стање требало је да траје до тренутка када би аустроугарска војска на подручју Херцеговине успоставила пуну контролу, након чега би се устаници из крајева који су били обухваћени окупацијом морали у цјелини предати трупама Двојне монархије. Црногорски кнез је такође обећао да у пружању отпора неће на било какав начин помагати ни муслиманско становништво, а деси ли се да неки од њих пређу на територију Црне Горе разоружаће их и држати под контролом све док се проблем не ријешу у потпуности.³⁸

Ових начела црногорска власт стриктно се држала све до завршетка процеса окупације. Осјетили су то врло брзо на својој кожи невесињски устаници. Када је почетком августа стигао глас да се Невесиње дигло, дио устаника из тог мјеста напустио је Црну Гору и отишао у завичај, вјероватно у жељи да свој народ не остави да се сам бори. То је, међутим, изазвало жестоку реакцију министра унутрашњих дјела војводе Маша Врбице, који је од преосталих невесињских устаника у Црној Гори затражио да у року од два дана како знају и умију врате одбјегле иначе ће их, уколико су на било какав начин умијешани у буну, „по 10 повезати“ и изручити аустроугарским војницима. Војвода је сем тога, да би у потпуности сте-

³⁶ N. Ražnatović, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, 319; И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878*, 483.

³⁷ Esad Arnautović, „Austrougarska okupacija Trebinja“, *Tribunia*, VIII (1984), 44.

³⁸ И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878*, 483; N. Ražnatović, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, 319.

као контролу над њиховим дјеловањем, наредио да се ти преостали Невесињци, које је назвао „ништаљуди“, тајно надзиру и да им се пази на сваки корак.³⁹

Међутим, црногорске власти нису само контролисали те устанике, већ су се чак показале спремне да за рачун Двојне монархије врше и шпијунирање активности херцеговачких муслимана. Војвода Машо Врбица је 21. августа послао наредбу начелнику билећког округа Вуку Пејовићу да изабере „6 до 8 поштенијех и вјештијех начину херцеговачког ратовања људих“ и пошаље их да уходе „турске чете“ и прикупљају што је могуће прецизније податке о њиховом „стању, положају и количини“. Одмах по добијању заповијести начелник Пејовић је отпочео са организацијом обавјештајне дјелатности, с тим да је сматрао да је, с обзиром на простор који је требало надzirати, неопходно повећати број људи, па је умјесто 8 прикупио 12 људи, наглашавајући војном министру да је по њему и тај број пренизак. Оно што му је, међутим, посебно засметало, била је изузетно мала количина новца која је била предвиђена за вршење тих врло опасних задатака, недовољна чак „ни за ракију“. Иако је препуштао министру да он одлучи да ли да се остане на првобитној одлуци о плаћању, сам је закључио да се добри подаци могу очекивати само уколико људи који буду радили на терену буду и адекватно плаћени. На крају је нашао за потребно и да га увјери да нема ни најмање разлога да се плаши у вези са његовом послушношћу, пошто ће он, у складу са добијеним наредбама, „поштоват аустријске интересе“.⁴⁰

³⁹ N. Ražnatović, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, 320. Иако је у овом случају ријеч о потезу невесињских устаника који је био противан интересима црногорских власти, врло је могуће да је овако груба квалификација и наредба према људима чија је једина кривица била то што нису били спремни да без борбе прихвате окупацију свог родног подручја, била резултат јавне министрове активности са којом је упознавао аустроугарског заступника Темела или је настала управо под његовим утицајем. Овакав закључак произилази из искуства са неким другим Врбичиним текстовима, попут оних о Стојану Ковачевићу, о коме црногорски министар на једном мјесту даје врло негативне оцјене овог славног херцеговачког устаника и хајдука – „несретни пјанац и највиши лупеж“, док на другом о њему говори врло позитивне ствари истичући колики је значај за сам устанак да једна таква личност учествује у њему и не напушта га.

⁴⁰ Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици – Цетиње, Билећа, 10. (22) августа 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ број 47. (Изнесени датуми у тексту су по грегоријанском календару).

Проблем новца очигледно није могао бити лако ријешен, пошто се он спомиње и у неким од наредних докумената посвећених овом питању. У једном од њих начелник Пејовић тражи да га пошаљу што прије и што више.⁴¹ Без обзира на тај недостатак, информативна служба је постепено прикупљала све више информација при чему су посебно поуздане биле оне које су се односиле на збивања код Стоца, док су оне из удаљенијих мјеста о збивањима у Сарајеву и Подрињу, које су углавном преносиле избјеглице, често биле пуне нетачних вијести и претјеривања.⁴² Пошто су информације из Херцеговине имале примаран значај, Аустроугарска је била веома задовољна оствареним радом што је барон Темел, који је имао кључни утицај за настанак ове службе, јасно исказао 15. септембра током свог сусрета са начелником Пејовићем. Осим што му је изразио велику захвалност за све прикупљене податке, аустроугарски заступник је, на жалбу Пејовића да је за обавјештајну активност морао да потроши много више новца него што је било предвиђено, без имало премишљања рекао да ће све то бити плаћено.⁴³ Пролазећи сутрадан са војском кроз Билећу, Пејовићу се за обавјештајну дјелатност захвалио и лично генерал Јовановић, што је био додатан доказ значаја онога што је информативна служба урадила за аустроугарску војску.⁴⁴

Нешто раније, средином августа, црногорске власти су отпочеле са спровођењем кључне активности која им је требала омогућити да у потпуности стекну контролу над херцеговачким дијелом војске. Догађај са невесињским устаницима послужио им је као поука и подстицај да морају много енергичније да дјелују желе ли да испоштују договор са аустроугарском дипломатијом. Да би се то остварило требало је прије свега извршити контролу над водећим људима устаника, захваљујући чему би се онемогућило и дјеловање цјелине. У том циљу за 17. август била је на Грахову сазвана скупштина на коју су били позвани сви устанички главари.

⁴¹ Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици – Цетиње, Билећа, 15. (27) августа 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 49.

⁴² *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, 19.

⁴³ Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици – Цетиње, Билећа, 3. (15) септембра 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 62.

⁴⁴ Началник Вуко Пејовић војводи Машу Врбици – Цетиње, Билећа, 4. (16) септембра 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 64.

Нису се, међутим, појавили дон Иван Мусић и остали католички прваци, али су, по жељи кнеза Николе, присуствовали барон Темел и вицеkonzул из Требиња Вук Врчевић. Позивањем аустроугарских званичника кнез је желио да дипломатија Двојне монархије на лицу мјеста добије увид о политици Црне Горе према херцеговачким устаницима, као и о њеном извршавању обавеза које је преузела постигнутим договором са почетка августа. Политика притиска на херцеговачке прваке, испољена након одласка из Црне Горе појединих невесињских устаника, заједно са залагањем војводе Петра Вукотића, који је на граховској скупштини одиграо кључну улогу, постигла је свој циљ и црногорске власти су на крају успјеле у својој намјери да устаничке вође задрже на Грахову све док у Херцеговини буду трајале операције аустроугарске војске.⁴⁵ Због блискости са херцеговачким првацима, кнез вјероватно није имао довољно повјерења у граховског војводу Анта Даковића, па је умјесто њему посао око задржавања и надзора над конфинираним главарима повјерио цеклинском сердару Саву Јовићевићу.⁴⁶ Само три дана касније Јовићевић је извјештавајући министра војног написао сљедеће: „Ови су главари овђе весели, надају се ако бог да у здравље Господарево добру и весели су“.⁴⁷ Пошто је тешко повјеровати да је међу скоро заточеним главарима заиста владало такво расположење, поставља се питање да ли је то само била сердарева потреба за увјеравањем надређених да су донијели праве одлуке, или су, заиста, херцеговачки главари стоички подносили и ову, као и све муке од раније?!

Падом Клобука крајем септембра 1878. сломљен је отпор муслиманског становништва и скоро цијела Херцеговина положила је оружје пред аустроугарским снагама,⁴⁸ што је био сигнал за црногорску власт да у испуњењу прихваћених обавеза пређе у наредну

⁴⁵ Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици – Цетиње, Грахово, 8. (20) августа 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 53; *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, 17.

⁴⁶ N. Ražnatović, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, 321.

⁴⁷ Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбици – Цетиње, Грахово, 8. (20) августа 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 53.

⁴⁸ Лазар Радан, *Устанак у Источној Херцеговини 1875–1878. - узроци, ток и посљедице - (на основу досадашње историографије)* (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2024), 142.

фазу која је предвиђала предају устаничких јединица окупационим групама. Након 45 дана боравка на Грахову и ограниченог кретања, 154 устаничка главара су крајем септембра, под вођством сердара Јовићевића, кренула пут Билеће,⁴⁹ у којој се окупила сва херцеговачка војска,⁵⁰ која је потом кренула ка Требињу. На Јасену, самом рубу Требиња, војску је дочекао војвода Петар Вукотић и повео је на Горичко поље на коме је 6. октобра обављена свечана предаја војске и наоружања генералу Јовановићу.⁵¹

Према свједочењу објављеном у новосадској *Застави*, Херцеговци до посљедњег тренутка нису били свјесни шта им се спрема, услед чега их је и запрепастио говор војводе Вукотића у којем је он затражио да предају наоружање. Ствари, су, међутим, биле доведене до краја, па без обзира на сво негодовање и страсну полемику, то је морало да се учини,⁵² након чега се устаницима обратио и ге-

⁴⁹ Сердар Саво Јовићевић војводи Машу Врбци – Цетиње, Грахово, 6. (18) октобра 1878, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, документ бр. 76.

⁵⁰ *Застава*, бр. 167, 24. октобра/5. новембра 1878.

⁵¹ *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, 21.

⁵² Кад чуше они храбри витезови да морају предати оружје, сви остадоше као поражени, и зачу се неки страшни жубор; у том ступи пред господу ком. Невесињског батаљона Бошко Гузина и рече: „Господо, за јединог бога, та ми смо се ево пуне три године борили са Турцима и гинули за образ и поштење, а ви сада да нам дижете оружје, једино наше добро. Познато је какве смо муке и невоље претрпјели, колико крви пролили! сваки од нас изгубио је неко брата, неко оца, неко сина, а сви смо упропастили своје имање и остали без куће и кућишта, једино што нам до саде остаде част и свијетао образ међу браћом; немојте нам саде, господо, у ово дирати.“ Овдје скочи сердар Јовићевић и рече: „Ви положите оружје као јунаци, по наредби свог врховног вође, а то није понижење, него само да се тиме покаже оданост ћесару.“ На ово се утиша војска и погледа своје командире. Тада приступи велики војвода Петар Вукотић и рече ком. Тому Томашевићу да нареди свом батаљону да предаје острагуше, али Томашевић рече: „Војводо, не подноси част војничка давати оружје, док се на сред војске вије Алај-барјак; од њега треба почети.“ Вукотић са пратњом приступи к батаљону Невесињском и позове алајбарјактара да преда барјак, али овај одговори: „Војводо, као што знате овај ми је алај-барјак подарио свијетли господар из своје руке на Црном Куку, кад је оно била на окупу сва црногорска и херцеговачка војска пред полазак на војну. Господар ми рече, јуначе, ево ти алај-барјак, носи га поштено и недај га другоме, док у теби живо срце куца. До данас ја сам поштено носио по свијем бојиштима у Херцеговини, многа су моја браћа око њега пала, потоком се крви пролило да се очува она висока част овог алај-барјака, па се у славу бога и очувала, и ако је данас многа невестињска мајка у црно завијена; па је ли право и поштено, да га ја данас мирно у туђе руке предам? о, не, ја га несмијем предати, јер би ме мртве кости онијех соколова, што око њега изгибоше, проклињали; ако га баш морам данас дати, то ћу га само у Петровића руке предати.“ — У то приступи г. Блажо Петровић и сузнијем очима прими онај алај-барјак; сигурно биће му на памети пало да се онај на Црном Куку за слободу развио. Познато је да је госп. Блажо јунак, а јунаци ни од љутијех рана не плачу, а кад јунаку низ образе сузе лете, то је онда њему нешто много теже од најљуће ране!“ (*Застава*, бр. 167, 24. октобра/5. новембра 1878. – сам допис послат је из

нерал Јовановић који им се захвалио на послушности и саопштио им да сада могу слободно да се врате својим породицама. Обећао је да ће им влада све до нове жетве давати храну, као и да ће им помоћи да саграде куће и изнова отпочну пољопривредну дјелатност. На крају им је саопштио и да ће од водећих људи бити наименовани сердари који ће са одређеним бројем пандура да чувају ред.⁵³

Тиме је коначно био завршен најзначајнији устанак који је Херцеговина имала у својој историји из којег су Херцеговци, нажалост, изашли као највећи губитници. Не само што је једног, слабијег господара замијенио други, знатно моћнији, него се и остварило оно чега су се херцеговачки главари толико плашили – српска Херцеговина је расцијепљена на два дијела, никада више не чинећи заједничку цјелину. Оставши без подршке своје браће, њен западни дио је ослабљен морао да се бори са аустроугарском влашћу, док је источни, за који се очекивало да је био ослобођен, ускоро био подвргнут процесу стапања са остатком Црне Горе, у великој мјери изгубивши свој некадашњи херцеговачки, а у новије вријеме дијелом и српски идентитет. Што се црногорског кнеза тиче, он је за херцеговачке устанике донио најбољу могућу одлуку, сплавивши их сигурног пораза и страдања у сукобу са много моћнијом аустроугарском армијом. Међутим, начин на који је то учинио, искористивши људе који су годинама крварили слушајући његове наредбе да би за питање Подгорице добио наклоност аустроугарске дипломатије, показао је да је он заиста био оформљен државник, али истовремено је и открио ко су у свему овоме били истински „ништаљуди“.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архивско библиотечко одјељење Народног музеја Црне Горе - Цетиње (АБОНМЦГ), фонд Никола I.

Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), фонд Министарства иностраних дјела.

Суторине 7. (19) октобра, и објављен је на насловној страни *Заставе*, указујући и тиме на значај пренесеног догађаја).

⁵³ *Застава*, бр. 167, 24. октобра/5. новембра 1878.

Објављени извори

Претставка херцеговачких усташа књазу Николи, *Записи*, XVII (1937): 250–252.

Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, Dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама, I том, приредио М. Стојковић (Београд: Службени лист СРЈ - „Међународна политика“, 1998).

Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine, приредио Берислав Гаврановић (Сарајево: АНУБИХ, 1973).

Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878–1903), приредили Људмила В. Кузмичева и Душко М. Ковачевић (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак, 1996).

Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку, приредио Хамдија Капиџић (Сарајево: Научно друштво НР Босне и Херцеговине, 1956).

Србија 1878. Документи, приредили М. Војводић, Д. Живоиновић, А. Митровић и Р. Самарџић (Београд: Српска књижевна задруга, 1978).

Гјурџевић, Мартин, *Мемоари са Балкана (1858–1878)* (Сарајево: М. Гјурџевић, 1910).

Petrović, Nikola I, *Мемоари* (Сетинје – Титоград: Обод – Пobjеда, 1989).

Вуковић, Гавро, *Херцеговачки и васојевићки устанак 1875 и 1876. г. Мемоари војводе Гавра Вуковића* (Сарајево: Босанска пошта, 1925).

Застава, Нови Сад 1878.

Литература

Arnautović, Esad, „Austrougarska okupacija Trebinja“, *Tribunia* VIII (1984): 39–50.

Jovanović, Jovan, „Izveštaj Atanasija Vasiljevića Vasiljeva o završetku hercegovačkog ustanka 1875–1878. godine“, *Prilozi*, 13 (1977): 328–333.

Petrović, Rade, „Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini“, *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini* (Сарајево: АНУБИХ, 1979), 15–69.

Ražnatović, Novak, „Knjaz Nikola i austrougarska okupacija Hercegovine“, *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini* (Сарајево: АНУБИХ, 1979), 311–324.

Богићевић, Војислав, „Стање раје у Босни и Херцеговини пред устанак 1875–1878. године (поводом 75-годишњице устанка у Херцеговини

- и Босанској Крајини 1875-1878)", *Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине* II (1950): 143–184.
- Вуксан, Душан, „Црна Гора и Херцеговачки устанак (по подацима из Цетињског архива)", *Споменица о Херцеговачком устанку 1875. године* (Београд, Одбор за подизање невесињског споменика, 1928), 27–44.
- Дутина, Тодор, Мاستиловић, Драга, *Херцеговина кроз вијекове (прилози за историју Херцеговине)* (Билећа: Савез општина Источне Херцеговине, СПКД „Просвјета" у Билећи и Гацку и Друштво српских домаћина – Одбор за Херцеговину, 2012).
- Ђорђевић, Владан, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894* (Београд: Српска краљевска академија наука и уметности, 1924).
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије*, II (Београд: Просвета, 1989).
- Историја османског царства*, приредио Робер Мантран (Београд: Слио, 2002).
- Јовановић, Радоман, „Црна Гора 1851–1878", *Историја српског народа, V-1* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 423–446.
- Јовановић, Слободан, „Граф Јулије Андраши", *Политичке и правне расправе, књига трећа* (Београд: Београдски издавачко-графички завод – Југославијапублик – Српска књижевна задруга 1990), 585–608.
- Капицић, Хамдија, „Црна Гора према Херцеговачком устанку 1882 године", *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине*, VI (1954): 143–165.
- Ковачевић, М. Душко, *Историја спољне политике Руске империје 1801–1917* (Београд: Завод за уџбенике, 2019).
- Лековић, Жарко, *Дробњак од 1850. до 1918* (Никшић: Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за историју, 2011).
- Микавица, Дејан, Васин, Горан, Нинковић, Ненад, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918* (Нови Сад: Прометеј - ИН4С портал, 2013).
- Павићевић, Бранко, *Историја Црне Горе*, IV–2 (Подгорица: Историјски институт Црне Горе – НЈП Побједа, 2004).
- Пахомова, Лидија Ју., *Балкански лакмус. Австро-венгерска политика в Боснии и Герцеговине и российская дипломатия (1878–1908)* (Москва: Индрик, 2021).
- Попов, Чедомир, *Грађанска Европа (1770–1914). Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914)* (Београд: Завод за уџбенике, 2010).
- Попов, Чедомир, *Источно питање и српска револуција 1804–1908* (Београд: Српска књижевна задруга, 2008).

- Радан, Лазар, *Устанак у Источној Херцеговини 1875–1878. - узроци, ток и посљедице - (на основу досадашње историографије)* (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2024).
- Радоичић, С. Мирко, *Херцеговина и Црна Гора 1875–1878* (Невесиње: Савез удружења бораца НОР-а, Општински одбор, 1966).
- Ражнатовић, Новак, *Црна Гора и Берлински конгрес* (Цетиње: Обод, 1979).
- Распоповић, М. Радослав, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918* (Подгорица–Београд: Историјски институт Црне Горе – Војска, 1996).
- Скоко, Саво, „Сјајне победе херцеговачких устаника на Муратовици 1875–1876“, *Невесињска пушка. Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878* (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 107–128.
- Стаматовић, Александар, „Улога Црне Горе у пацификацији Херцеговачког устанка“, *Херцеговачки устанак 1875–1878* (Гацко: СПКД „Прогрес“, 2016), 87–111.
- Тепић, Ибрахим, *Босна и Херцеговина у руским изворима 1856–1878* (Сарајево: Веселин Маслеша, 1988).
- Тунгуз-Перовић, Данило, *Устанак херцеговачко-бокељски 1882. г. против Аустро-Угарске* (Сарајево: Ч. Милић, 1922).
- Чубриловић, Васа, *Босански устанак 1875–1878* (Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ - Балканолошки институт САНУ, 1996).

HERZEGOVINIAN REBELS, MONTENEGRO, AND THE AUSTRIAN-HUNGARIAN OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1878

Summary: *The unbearable economic pressure, along with the desire for freedom, led the Serbian population in Herzegovina to rise up against Ottoman rule in the middle of 1875. After initial disapproval by Prince Nikola Petrović, Montenegro became the main ally of the rebels and, in June 1876, entered the war against the Ottoman Empire with the aim of annexing the rebellious region up to the Neretva River. However, the military successes against the Ottoman army were of little help, as Austria-Hungary opposed the expansion plans and, at the Berlin Congress, gained the right to occupy Bosnia and Herzegovina. Prince Nikola was forced to cooperate and prevented the resistance of the Herzegovinian rebels against the occupying troops. In early October 1878, he handed over their army and weapons to the Austrian-Hungarian General Jovanović at Goričko polje.*

Keywords: *Herzegovinian rebels, Montenegro, Prince Nikola Petrović, Austrian-Hungarian occupation, capitulation at Goričko polje.*

